

Ερμηνεία των επιδράσεων της τηλεόρασης στην επιθετικότητα και τη βία

Γιάννης Ν. Κουμέντος

Δρ. Παιδαγωγικής,

Διευθυντής στο 12ο Δημοτικό Σχολείο Νέας Σμύρνης

Οι εκδηλώσεις βίας αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα στη σύγχρονη κοινωνία. Εκδηλώσεις τρομοκρατίας, «χουλιγκανισμού», βιαιοπραγιών αλλά και καταστροφής αντικειμένων έχουν υπόστρωμα την επιθετική συμπεριφορά. Είναι ιδιαίτερα ανησυχητικό ότι οι ανθρωποκτονίες, όπως και οι αυτοκτονίες, είναι από τις πρώτες αιτίες θανάτου στους νέους και τους ενήλικες (Παπαδάτος και Χατζηϊωάννου, 1986).

Η μελέτη των αιτιών της βίαιης συμπεριφοράς αποτελεί μόνιμο αντικείμενο των επιστημών του ανθρώπου. Οι τεχνολογικές αλλαγές αποτελούν μείζονες περιβαλλοντικούς παράγοντες στη διαμόρφωση της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Είναι γι' αυτό αναγκαία η μελέτη εκείνων των παραμέτρων των τηλεοπτικών προγραμμάτων που αυξάνουν βραχυπρόθεσμα ή μακροπρόθεσμα τη βίαιη συμπεριφορά.

Ο άνθρωπος, όπως και τα ζώα, έχει νευροφυσιολογικούς μηχανισμούς που τον καθιστούν ικανό να συμπεριφέρεται επιθετικά. Η ενεργοποίηση αυτών των μηχανισμών εξαρτάται και από περιβαλλοντικούς παράγοντες. Στον άνθρωπο η επιθετική συμπεριφορά έχει μεγαλύτερο γνωστικό έλεγχο από ό,τι στα ζώα.

Η βία είναι σίγουρα μια ανθρώπινη εκδήλωση, που παίρνει τη μορφή διαφορών πράξεων, έχει όμως ως υπόστρωμα την επιθετικότητα. Η βία είναι ένα φαινόμενο πολυσύνθετο, πολυσχιδές, που παίρνει διάφορες μορφές. Οι ερμηνείες για τα αίτια της βίας είναι πολλές. Υπάρχει η βιολογική ερμηνεία της βίας, η οποία υποστηρίζει ότι η επιθετική συμπεριφορά οφείλεται στα αυξημένα ή μη ανδρογόνα. Άτομα που έκαναν απόπειρα αυτοκτονίας διαπιστώθηκε πως είχαν περιορισμένες ποσότητες νορεπινεφρίνης. Επομένως, υπάρχουν ουσίες στον ανθρώπινο οργανισμό που σχετίζονται με τη συμπεριφορά του ατόμου, υποστηρίζει ο καθηγητής Γ. Παπαδάτος στο «Η βία στη σύγχρονη κοινωνία». Αυτές οι γενετικές προδιαγραφές των ατόμων σε αλληλεπίδραση με το κοινωνικό περιβάλλον διαμορφώνουν την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Μια άλλη ερμηνεία είναι η ψυχολογική. Ο Freud υποστήριξε πως η ύπαρξη των πολιτισμών στηρίζεται σε ένα πλέγμα καταπίεσης των ενστικτωδών ενορμη-

σεων. Οι εν λόγω ενστικτώδεις διαθέσεις υφίστανται ολοένα και μια μεγαλύτερη συμπίεση και η ένταση που προέρχεται ως αποτέλεσμα της εν λόγω τακτικής εκδηλώνεται με τα πλέον παράδοξα φαινόμενα αντίδρασης και αντιστάθμισης.

Η εσωτερικευμένη παιδικότητα εκδηλώνεται με τη μορφή των συναισθημάτων ενοχής. Η «ορμή του θανάτου» είναι παράλληλη προς την «ορμή για ζωή». Κατά τον Φρόιντ, «τα φαινόμενα της ζωής μπορούν να εξηγηθούν από την αλληλεπίδραση και τον ανταγωνισμό αυτών των δύο ορμών».

Υπάρχουν και οι μαθησιακές-παυλοφιανές απόψεις, που υποστηρίζουν ότι η βία είναι κάτι που μαθαίνεται. Όταν κάποιος κάνει μια πράξη και έχει θετικές ενισχύσεις, θετικές αμοιβές, θα επαναλάβει την αντίστοιχη πράξη.

Υπάρχουν, επίσης, οι πολιτικές και οικονομικές αιτίες που δημιουργούν τη βία. Η δουλεία στις ΗΠΑ αναπτύχθηκε στις περιοχές εκείνες που υπήρχε η καλλιέργεια του βαμβακιού· τα κράτη στηρίζονται έμμεσα σε κάποιες μορφές βίας, θεμιτές ή αθέμιτες, αποδεκτές ή μη, γιατί μέσα από την κρατική δομή κάποια τάξη επικυριαρχεί σε ένα κοινωνικό σύστημα το οποίο εκμεταλλεύεται κάποιες άλλες κοινωνικές δυνάμεις.

Εκτός, όμως, από τα οικονομικά και πολιτικά αίτια υπάρχουν και τεχνολογικά αίτια της βίας. Αυτό με την έννοια ότι ο σύγχρονος τεχνολογικός πολιτισμός αλλοτριώνει το άτομο και δεν του επιτρέπει να έχει μια πλήρη συνείδηση και ευθύνη όλων των πράξεών του. Ο σύγχρονος εργαζόμενος είναι αποκομμένος από το δημιουργήμα των πράξεών του και δεν έχει την ευχαρίστηση του παραγωγού-δημιουργού.

Στην ιστορία των λαών και των κρατών είχαμε στήριξη –άμεσα ή και έμμεσα– διάφορων μορφών βίας. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι της ναζιστικής Γερμανίας, της σταλινικής ΕΣΣΔ, του Απαρτχάιντ της Ν. Αφρικής, η βία του πολέμου κατά αμάχων στο Βιετνάμ, οι δικτατορίες στη Λατινική Αμερική, η κρατική βία του Ισραήλ ή η αυθαιρεσία της υπερδύναμης των Η.Π.Α. στις περιοχές των ζωπικών της συμφερόντων. Σήμερα είναι γνωστές οι εκθέσεις της Διεθνούς Αμνηστίας για κακομεταχείριση και βασανιστήρια, όπου το κράτος με τον τρόπο αυτό καταστέλλει τη διαφωνία.

Υπάρχουν, επίσης, μορφές βίας οικογενειακές, θρησκευτικές και φυλετικές. Οι ενδοοικογενειακές συγκρούσεις, και στις αναπτυγμένες χώρες, εκδηλώνονται σε μεγάλο βαθμό και μάλιστα και εναντίον των παιδιών. Οι θρησκευτικές συμπεριφορές και ο φανατισμός σε ορισμένες χώρες έχουν οδηγήσει στη στέρωση και των στοιχειωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ η καταπίεση της γυναίκας που στηρίζεται στα ανδρικά ανταγωνιστικά πρότυπα είναι καθολική (σε όλες τις χώρες και τους πολιτισμούς) και μη εμφανής ιδιαίτερα στις λεγόμενες αναπτυγμένες χώρες.

Σχετικά με την ερμηνεία των επιδράσεων των ΜΜΕ και ειδικά της τηλεόρασης διατυπώθηκαν ορισμένες θεωρίες με τις οποίες γίνεται προσπάθεια ερμηνείας των θετικών ή των αρνητικών επιδράσεων. Η θεωρία του Lasswell, για το ποιος λέει τι, με ποιο μέσο, σε ποιον και με ποιο αποτέλεσμα, επηρέασε τις έρευνες και τις μελέτες.

- 1 *Η πρώτη προσέγγιση επικεντρώνει το ενδιαφέρον της στον επικοινωνό και στην επιτυχία της επίδρασής του.* Χαρακτηριστική περίπτωση της ερμηνείας αυτής είναι η επίδραση του επικοινωνού στις προεκλογικές εκστρατείες, στις διαφημιστικές καμπάνιες κ.λπ. Υπάρχει όμως και η άμεση επίδραση από τα γενικά θέματα, όπως της μετάδοσης πληροφοριών, κοινωνικών αξιών, ψυχαγωγίας κ.λπ.
- 2 *Η δεύτερη προσέγγιση μετατοπίζει το ενδιαφέρον της στον αποδέκτη, δηλαδή στο κοινό.* Βασική θέση της προσέγγισης αυτής είναι ότι οι ανάγκες και τα ενδιαφέροντα του κοινού αναγκάζουν τον επικοινωνό να προσαρμόσει τη συμπεριφορά του προς τις απαιτήσεις των αποδεκτών. Αυτή η προσέγγιση προσπαθεί να μειώσει τη μονόδρομη επίδραση του επικοινωνού και να δοθεί βαρύτητα στον επηρεασμό των μέσων από μέρους του αποδέκτη.
- 3 *Η τρίτη προσέγγιση προσπαθεί να συσχετίσει τους στόχους του επικοινωνού με τις επιθυμίες του αποδέκτη.* Αυτή είναι η θεωρία της αλληλεπίδρασης, που υποστηρίζει τις δυναμικές αλληλεπιδράσεις, οι οποίες φέρνουν και διαφοροποιήσεις μεταξύ του πομπού και του δέκτη.

Οι παραπάνω προσεγγίσεις προσδιορίζουν ένα πλαίσιο στο οποίο κινούνται οι θεωρίες ερμηνείας των επιδράσεων της τηλεόρασης προς το τηλεοπτικό κοινό.

Οι θεωρίες της ερμηνείας της επίδρασης χωρίζονται σε δύο βασικές κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία κατατάσσονται οι θεωρίες της θετικής επίδρασης ή της μη επίδρασης, ενώ στη δεύτερη κατηγορία κατατάσσονται οι θεωρίες της αρνητικής επίδρασης της τηλεόρασης. Όλες οι έρευνες προσεγγίζουν τις επιδράσεις στη συμπεριφορά της βίας και της επιθετικότητας.

Η *θεωρία της επίδρασης* είναι η θεωρία του μηδενικού αποτελέσματος, η οποία υποστηρίζει ότι οι τηλεοπτικές σκηνές επιθετικότητας ή βίας δεν ασκούν κανενός είδους επίδραση στους τηλεθεατές γενικά και ειδικότερα στα παιδιά και στους νέους, ούτε έχουν τη δυνατότητα να τους κάνουν επιθετικούς στην καθημερινή κοινωνική ζωή τους. Οι υποστηρικτές της θεωρίας της μη επίδρασης πιστεύουν ότι οι πραγματικές εμπειρίες και τα πραγματικά βιώματα παιδιών και νέων αντενεργούν και υποβοηθούν στην απώθηση όλων των επιβλαβών παραστάσεων των τηλεοπτικών προγραμμάτων.

Για το λόγο αυτό θεωρεί ο M. Kunczik αδικαιολόγητη και υπερβολική την ανησυχία για τη μελλοντική συμπεριφορά των παιδιών που βλέπουν στην τηλεόραση βιαιότητες και επιθετικότητα. Οι παράγοντες επίδρασης που οδηγούν σε πράξεις βίας πρέπει να αναζητηθούν πέρα από τη χρήση της τηλεόρασης, όσο αφορά τα κανονικά κοινωνικά ενταγμένα άτομα. Αυτή η θεωρία δέχτηκε οξύτατη κριτική, για το λόγο ότι δεν μπορεί να αποδειχτεί εμπειρικά. Οι *οπαδοί της θεωρίας του εθισμού ή της συνήθειας* υποστηρίζουν πως μια συνήθεια (θετική ή αρνητική), για να επικρατήσει σε κάποιο άτομο, απαιτεί συχνές επαναλήψεις και συσσωρευμένη σκέψη και πρακτική. Σε ό,τι αφορά την επίδραση της τηλεοπτικής βίας και επιθετικότητας, υποστηρίζουν δύο εκδοχές. Στην πρώτη εκδοχή υ-

ποστηρίζεται ότι δεν είναι δυνατόν η παρακολούθηση μιας ταινίας να προκαλέσει επιθετική συμπεριφορά στους τηλεθεατές και στη δεύτερη εκδοχή πως η συνεχής παρακολούθηση επιθετικών και βίαιων σκηνών υποβοηθεί την άμβλυνση και εξασθένηση της διάθεσης για επιθετική συμπεριφορά στην καθημερινή διαπροσωπική επικοινωνία.

Ο Μ.Η. Thomas στην αρχή και ο R.S. Lasarus στη συνέχεια σε έρευνές τους διαπίστωσαν ότι η συχνή παρακολούθηση των παραστάσεων βίας και επιθετικότητας στην τηλεόραση είχε ως αποτέλεσμα τη συναισθηματική άμβλυνση και την αποευσαισθητοποίηση στις επιθετικές πράξεις. Κατέληξαν, δηλαδή, στο συμπέρασμα της άμβλυνσης των αντιδράσεων σε περιπτώσεις παρακολούθησης πραγματικής βίας.

Περισσότερο αισιόδοξοι εμφανίζονται οι εκπρόσωποι της θεωρίας της κάθαρσης, οι οποίοι αποδίδουν θετικές και ευεργετικές συμπεριφορές στους τηλεθεατές που παρακολουθούν σκηνές βίας και επιθετικότητας. Η θεωρία της κάθαρσης υποστηρίζει πως η επιθετικότητα προέρχεται από τη ματαίωση (S. Freud, J. Dollard, L. Berkowitz, S. Feshbach). Η ταύτιση του τηλεθεατή με το επιθετικό πρότυπο προσφέρει σε αυτόν μια καθαριστική και εκτονωτική ανακούφιση, και εξανεμίζει το συσσωρευμένο δυναμικό της επιθετικής του ενέργειας. Οι σκηνές βίας που παρουσιάζονται στην τηλεόραση λειτουργούν ως ασφαλιστική δικλίδα απώθησης της επιθετικότητας των τηλεθεατών.

Τη θεωρία της κάθαρσης υιοθέτησαν ο κερδοσκοπικός μηχανισμός της διαφήμισης, της παραγωγής ταινιών με επιθετικό περιεχόμενο και οι βιομηχανίες παιδικών πολεμικών παιχνιδιών.

Η χρήση πολεμικών παιχνιδιών από τα παιδιά, αλλά και οι πολεμικοί ρόλοι που υποδύονται τα παιδιά, καθώς και οι αντίστοιχες πολεμικές ταινίες, κατά τους εκπροσώπους της θεωρίας της κάθαρσης, βοηθούν να εκτονωθούν τα παιδιά και να μειώσουν την επιθετική τους διάθεση, ώστε να γίνουν φιλεργητικοί πολίτες.

Η θεωρία της κάθαρσης δέχτηκε οξεία κριτική και τέθηκε σε αμφισβήτηση η εμπειρική της απόδειξη.

Η θεωρία της αναστολής ή της παρεμπόδισης είναι μια παραλλαγή της θεωρίας της κάθαρσης. Ο L. Berkowitz πήρε κριτική θέση, θέτοντας σε αμφισβήτηση με τις έρευνές του τα καθαριστικά της αποτελέσματα. Υποστήριξε ότι η κάθαρση μπορεί να διακριθεί σε «γνήσια ή μη γνήσια». Στην πρώτη περίπτωση η κάθαρση προέρχεται από τη μείωση της παρόρμησης για επιθετικότητα, που προκλήθηκε από ορμική συσσώρευση ή από κάποια επιθετική πράξη, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η κάθαρση προέρχεται από ένα υποκειμενικό συναίσθημα φόβου ή ενοχής, που μειώνει την ένταση η οποία προκαλείται από την εκτέλεση ή την παρατήρηση επιθετικής πράξης, χωρίς οπωσδήποτε αυτή να σχετίζεται με τη μείωση των ορμών.

Οι S. Feshbach και R.D. Singer κατά την δική τους έρευνα έθεσαν το ερώτημα κατά πόσο η μείωση της εμφανούς επιθετικότητας θα πρέπει να ερμηνευτεί ως αποβολή της επιθετικότητας ή ως αναστολή της επιθετικότητας.

Ο L. Berkowitz έθεσε το ερώτημα κατά πόσο η εμφάνιση των επιθετικών α-

ντιδράσεων μετά την παρακολούθηση βίας στη τηλεόραση οφείλεται στη μείωση των επιθετικών τάσεων ως αποτέλεσμα της συμμετοχικής ταύτισης του θεατή ή σε ενισχυμένες αναστολές που προκαλούνται από το φόβο της επιθετικότητας, ο οποίος ενεργοποιείται από ορισμένους ψυχολογικούς ή περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Η θεωρία της νοητικής υποστήριξης αποδίδει μεγαλύτερη βαρύτητα στο χώρο της φαντασίας. Η δραστηριοποίηση της φαντασίας αποτελεί ένα σπουδαίο μηχανισμό προσαρμογής, που έχει την ικανότητα να ελέγχει τη μετατόπιση της άμεσης εκδήλωσης των κινήτρων. Η θεωρία της νοητικής υποστήριξης είναι παραλλαγή της θεωρίας της κάθαρσης, με κύριους εκφραστές τους Feshbach και Singer, οι οποίοι υποστήριξαν πως η παρακολούθηση επιθετικών τηλεοπτικών προγραμμάτων αποτελεί ένα είδος αντιπροσωπευτικής επιθετικής εμπειρίας, όπου με τη βοήθεια του νοητικού του επιπέδου το άτομο αποκτά την ικανότητα να θέσει κάτω από τον έλεγχό του άμεσα κίνητρα της συμπεριφοράς του.

Η σχετική έρευνα έγινε σε άτομα με μειωμένες νοητικές ικανότητες, τα οποία, αφού είδαν σκηνές επιθετικότητας στην τηλεόραση, δέχτηκαν μια νοητική υποστήριξη και ενίσχυση η οποία τους βοήθησε να θέσουν υπό έλεγχο τις επιθετικές τους τάσεις.

Οι δύο ερευνητές υποστήριξαν ότι και οι κοινωνικο-πολιτισμικοί παράγοντες δρουν στη συμπεριφορά των τηλεθεατών. Συγκεκριμένα, οι τηλεοπτικές σκηνές βίας και επιθετικότητας έχουν επίδραση στα παιδιά των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων, ενώ στα παιδιά της μεσαίας κοινωνικής τάξης, επειδή υπάρχει μεγαλύτερος έλεγχος παρορμήσεων, δεν παρουσιάζεται η ανάγκη για εξωτερική υποκίνηση.

Ο W.D. Wells και άλλοι ερευνητές αμφισβήτησαν τα προαναφερόμενα ερευνητικά αποτελέσματα και, σε ό,τι αφορά τα κοινωνικο-πολιτισμικά χαρακτηριστικά, υποστηρίχθηκε ότι στα παιδιά των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων εμφανίστηκε αυξημένη λεκτική επιθετικότητα σε παρακολούθηση μη επιθετικών τηλεοπτικών εκπομπών, η οποία προήλθε από τη ματαιώση. Δηλαδή, η αποστέρηση της τηλεθέασης επιθετικών εκπομπών προκάλεσε ματαιώση της προσδοκίας, η οποία με τη σειρά της προκάλεσε αύξηση της λεκτικής επιθετικότητας.

Η αρνητική επίδραση της τηλεόρασης

Σε αντίθεση με τις θεωρίες της θετικής προσέγγισης αναπτύχθηκαν κριτικές θεωρίες για την αρνητική επίδραση της τηλεόρασης.

Η θεωρία της γενικής συναισθηματικής διέγερσης υποστηρίζει ότι τόσο οι σκηνές βίας και επιθετικότητας στην τηλεόραση και στις ταινίες όσο και οι εκπομπές με άλλου είδους περιεχόμενο μπορούν να προκαλέσουν στον θεατή κάποια συναισθηματική διέγερση. Ο θεατής κάτω από ορισμένες συνθήκες περιέρχεται σε μια ψυχοφυσιολογική διέγερση κατά την οποία αυξάνεται η ετοιμότητά του να αντιδράσει περισσότερο έντονα.

Ο C. Atkin με βάση τα αποτελέσματα της έρευνάς του υποστηρίζει ότι τόσο η τηλεοπτική εκπομπή που προσεγγίζει την πραγματικότητα, π.χ. ειδήσεις, όσο και η επινοημένη τηλεοπτική εκπομπή, π.χ. ψυχαγωγικά προγράμματα, προκαλούν διαφορετική μεν, αλλά προκαλούν συναισθηματική διέγερση και επιθετικότητα. Η επιθετικότητα των πειραματικών ατόμων στην παραλλαγή με τις ειδήσεις (πραγματική βία) είναι μεγαλύτερη από ό,τι στην παραλλαγή με το ψυχαγωγικό πρόγραμμα.

Στη θεωρία της γενικής συναισθηματικής διέγερσης υπάρχουν δύο προσεγγίσεις-παραλλαγές. Η μία υποστηρίζει ότι, ανεξάρτητα από το περιεχόμενο του τηλεοπτικού μηνύματος, δημιουργούνται συναισθηματικές καταστάσεις διέγερσης. Η άλλη υποστηρίζει ότι μόνο ειδικά περιεχόμενα είναι σε θέση να αλλάξουν συναισθηματικές καταστάσεις διέγερσης.

Ο L. Berkowitz σε πειράματα που έκανε σε άτομα δύο ομάδων διαπίστωσε πως υπήρξε περισσότερη επιθετικότητα στα άτομα που είδαν ταινία αγώνα πυγμαχίας από ό,τι στα άτομα που είδαν ταινία με αγώνα δρόμου. Το περιεχόμενο, επομένως, της τηλεοπτικής εκπομπής έχει μεγάλη σημασία για την εκδήλωση επιθετικής ή μη συμπεριφοράς από τη μεριά των τηλεθεατών και πρέπει να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη, ιδιαίτερα όσο αφορά τους μικρούς τηλεθεατές, τα παιδιά και τους νέους.

Η θεωρία του ερεθισμού ή της παρόρμησης υποστηρίζει ότι η παρουσίαση σκηνών βίας και επιθετικότητας προκαλεί βραχυπρόθεσμη επιθετική ετοιμότητα στον θεατή. Ο L. Berkowitz χρησιμοποιώντας τη θεωρία της ματαίωσης υποστήριξε ότι εμφανίζεται ισχυρή συναισθηματική αντίδραση εναντίον του προσώπου που προκάλεσε τη ματαίωση, που αναστάλθηκε για ηθικούς λόγους και η οποία μετατοπίζεται σε άλλα αντικείμενα, όχι όμως και σε τρίτα, ουδέτερα πρόσωπα.

Ο συνεργάτης του, R.G. Green, συνεχίζοντας την έρευνα υποστήριξε ότι η ματαίωση δημιουργεί την ετοιμότητα για επιθετικότητα, η οποία με το κατάλληλο κίνητρο-ερεθισμό ενεργοποιείται. Ένα επιθετικό φιλμ ή κάποιες σκηνές βίας ή επιθετικότητας στην τηλεόραση μπορεί να αποτελεί το έναυσμα της εκδήλωσης της βίας. Επίσης, ο θυμός που προκλήθηκε από κάποια αδικία ή προσβολή μπορεί να είναι η αιτία για επιθετική συμπεριφορά, που βεβαίως εκδηλώνεται μετά την παρακολούθηση επιθετικής ταινίας.

Η έρευνα του R.H. Walters παραβλέπει τη μεταβλητή *ματαίωση*, προσπαθώντας να διαπιστώσει την απευθείας επίδραση των βίαιων και επιθετικών σκηνών στους τηλεθεατές. Ως συμπέρασμα η έρευνα διαπιστώνει ότι στην ταινία με επιθετικό περιεχόμενο η ίδια ταινία γίνεται κίνητρο και συγχρόνως ερεθισμός για την πρόκληση επιθετικής συμπεριφοράς.

Ο R.D. Parke, μελετώντας την επίδραση των επιθετικών παραστάσεων σε παιδιά αναμορφωτηρίου, οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι οι επιθετικές σκηνές στα ΜΜΕ οδηγούν τους αποδέκτες σε επιθετική συμπεριφορά. Τα πορίσματα αυτά μπορούν να γενικευτούν και σε παιδιά τα οποία ζουν φυσιολογικά εκτός αναμορφωτηρίου.

Οι Kelmer και Stein διέκριναν την έννοια της επιθετικότητας σε «λειτουργική» και «δυσλειτουργική». Η πρώτη αφορά την επιθετικότητα η οποία είναι σημαντική για την προώθηση και τη διατήρηση της ζωής, ενώ η δεύτερη αφορά την καταστρεπτική επιθετικότητα. Βεβαίως, πολλές φορές η διάκριση μεταξύ λειτουργικής και δυσλειτουργικής επιθετικότητας είναι υποκειμενική. Επίσης, πρότειναν τον όρο «επιλεκτική χαλάρωση των αναστολών» στα επιθετικά γεγονότα ή ενέργειες οι οποίες προβλήθηκαν από τα ΜΜΕ αλλά έτυχαν της αποδοχής και της νομιμοποίησης από το κοινωνικο-πολιτισμικό περιβάλλον. Δηλαδή, αυξάνεται σημαντικά η πιθανότητα για την εφαρμογή επιθετικής συμπεριφοράς σε περιβάλλον όπου αυτό γίνεται επιτρεπτό από το κυρίαρχο κοινωνικό σύστημα αξιών.

Η θεωρία της κοινωνικής μάθησης με παρατήρηση υποστηρίζει ότι η επιθετικότητα και η βία, όπως και κάθε άλλη κοινωνική συμπεριφορά, είναι προϊόν μάθησης, δηλαδή προϊόν κοινωνικο-πολιτισμικών παραγόντων. Ο Α. Bandura, ο κυριότερος εισηγητής της θεωρίας της κοινωνικής μάθησης, χαρακτηρίζει ως σημαντικούς παράγοντες επίδρασης στη διαμόρφωση της επιθετικής, καθώς και οποιασδήποτε άλλης ανθρώπινης συμπεριφοράς, τις δομές της αντίληψης και τα κίνητρα που διαμορφώθηκαν κατά τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης.

Από τα πειράματα που έκανε ο Bandura σε παιδιά προσχολικής και σχολικής ηλικίας οδηγήθηκε στο συμπέρασμα ότι τα παιδιά έμαθαν τη συμπεριφορά του προτύπου και εκδήλωσαν και αυτά την αντίστοιχη επιθετική συμπεριφορά.

Τα άτομα που παρακολουθούν συχνά σκηνές βίας και επιθετικότητας στην τηλεόραση έχουν περισσότερες πιθανότητες να επηρεαστούν από αυτές. Τα παιδιά που παρακολουθούν συστηματικά τηλεόραση μαθαίνουν από αυτή πολλές πρακτικές και μεθόδους δολοφονιών. Κατά τον Α. Bandura, η τηλεόραση είναι ένας υπέροχος δάσκαλος.

Σχετικά με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης, ο Α. Bandura και οι συνεργάτες του διευκρίνισαν ότι υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ της μάθησης ως απόκτησης γνώσης και της πρακτικής της εφαρμογής της. Αυτή η αποκτημένη από τη μάθηση επιθετική συμπεριφορά είναι δυνατόν, κάτω από συγκεκριμένες κοινωνικο-πολιτικές συνθήκες, να μετατραπεί σε επιθετική πράξη.

Η παρουσίαση επιθετικών συμπεριφορών οι οποίες συνοδεύονται από την τύχη του τηλεοπτικού προτύπου ενεργοποιεί τις μαθησιακές διαδικασίες στους τηλεθεατές. Δηλαδή, εάν το πρότυπο για αυτή τη συμπεριφορά του επαινείται ή τιμωρείται, εάν βιώνει τη χαρά της επιτυχίας ή την απογοήτευση της αποτυχίας, δημιουργεί προσδοκία για επιτυχή εκδήλωση αντίστοιχης επιθετικής συμπεριφοράς στο μέλλον.

Ο R.H. Walter υποστηρίζει, σύμφωνα με τα πορίσματα της δικής του έρευνας, ότι, εάν το πρότυπο βίωσε κάποια ικανοποίηση κατά την εκτέλεση μιας βίαιης πράξης, τότε είναι δυνατό και ο τηλεθεατής να θελήσει να μιμηθεί τη συμπεριφορά του προτύπου με την ελπίδα ότι και αυτός θα αισθανθεί κάποια αντίστοιχη ικανοποίηση. Αυτό οδηγεί στο φαινόμενο της μάθησης από ικανοποίηση.

Όταν, μάλιστα, ο τηλεθεατής διαπιστώνει πως υπάρχει κάποια ομοιότητα μεταξύ του εαυτού του και του προτύπου, τότε οι επιδράσεις είναι ισχυρότερες

και εντονότερες. Τα παιδιά μαθαίνουν καλύτερα και ευκολότερα την επιθετική συμπεριφορά ενός όμοιου και γνωστού σε αυτά προτύπου. Οι τηλεοπτικοί ήρωες που είναι σημαντικοί για τον κόσμο των παιδιών είναι δυνατόν να γίνουν πρότυπα και να ταυτιστούν μαζί τους.

Σύμφωνα με την E.E. Maccoby, εξαιτίας αυτής της ταύτισης το παιδί μαθαίνει συμπεριφορές οι οποίες μεταφέρονται στην πράξη αργότερα, όταν υπάρξει η κατάλληλη υποκίνηση και δημιουργηθούν οι κατάλληλες προϋποθέσεις. Ο κυριότερος αποδέκτης μιας τέτοιας επιθετικής συμπεριφοράς ενός τηλεοπτικού προτύπου-προσώπου είναι το παιδί και μάλιστα την περίοδο της εξάρτησής του από τους άλλους, όταν, δηλαδή, η παροχή των αγαθών που χρειάζεται για την ικανοποίηση των αναγκών του εξαρτάται από άλλους.

Όσο περισσότερη ώρα κάθονται τα παιδιά στην τηλεόραση, τόσο πιο κοντά στην πραγματικότητα θεωρούν πως βρίσκονται και τα προγράμματα που βλέπουν σε αυτή. Τρόποι συμπεριφοράς που παρουσιάζονται σε τηλεοπτικές σκηνές βίας και επιθετικότητας και είναι ή μπορεί να μοιάζουν ρεαλιστικοί και φαίνεται ότι συμβαίνουν σε γνώριμο ή όμοιο περιβάλλον με αυτό στο οποίο ζει και κινείται ο μικρός τηλεθεατής είναι δυνατόν με τη διαδικασία της παρατήρησης να μαθευτούν από αυτόν και να εκδηλωθεί μακροπρόθεσμα η επιθετική συμπεριφορά

Εάν στα παιδιά συνδεθεί η παρατήρηση του προτύπου που εκδηλώνει αποκλίνουσα συμπεριφορά με ευχάριστες γι' αυτά εμπειρίες ή τα παροτρύνει κάποιος μεγάλος να εφαρμόσουν στην πράξη όλα τα είδη συμπεριφοράς που είδαν, τότε είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα εφαρμόσουν αυτή την αντικοινωνική γνώση όταν τους δοθεί ευκαιρία.

Ο Α. Bandura επισημαίνει ότι η ενδοανθρώπινη συμπεριφορά είναι κοινωνική και όχι ατομική, και ως εκ τούτου και τα άτομα που δεν βλέπουν συχνά τηλεόραση μπορεί να επηρεαστούν από την τηλεοπτική βία μαθαίνοντάς την από τη συμπεριφορά των τηλεθεατών.

Η διαμόρφωση ενός φιλικού και ασφαλούς οικογενειακού περιβάλλοντος βοηθάει τα παιδιά, στο βαθμό που συνομιλούν με τους γονείς τους, να εξουδετερώσουν σε μεγάλο βαθμό τις ανεπιθύμητες αντιδράσεις που πιθανόν να εκδηλωθούν από την επαναλαμβανόμενη επιθετικότητα και βία των τηλεοπτικών προγραμμάτων.

Συναφής και συγγενική με τη θεωρία της κοινωνικής μάθησης με παρατήρηση είναι η θεωρία της κοινωνικής μάθησης με μίμηση. Βασική της θέση είναι ότι η μίμηση, όπως και όλοι οι άλλοι τρόποι συμπεριφοράς, μαθαίνεται και δεν βασίζεται σε κάποιους εκ γενετής μηχανισμούς. Ως εκ τούτου, το επιθετικό τηλεοπτικό πρότυπο είναι δυνατόν να γίνει αντικείμενο μίμησης από τους τηλεθεατές και μάλιστα από τα παιδιά.

Ο D. Hicks ισχυρίζεται πως τα παιδιά μιας πειραματικής ομάδας θυμούνταν και ήταν σε θέση να αναπαράγουν λεκτικά, αλλά και στην πράξη, καινούριους τρόπους συμπεριφοράς που είχαν παρακολουθήσει 6-8 μήνες πριν σε κινηματογραφική ταινία.

Οι A. Bandura και R. H. Walters ισχυρίζονται ότι οι επιθετικές εκδηλώσεις και η μίμησή τους αυξάνονται όσο υπάρχει ομοιότητα μεταξύ δύο καταστάσεων, της προβλλόμενης και της πραγματικής κατάστασης του τηλεθεατή· στα παιδιά, μάλιστα, ιδιαίτερη σημασία έχει εάν το πρότυπο ανταμείφθηκε ή τιμωρήθηκε. Πειραματικά πρόσωπα που είδαν το τηλεοπτικό πρότυπο να δρα στο χώρο της πραγματικότητας και των δικών τους πραγματικών εμπειριών μιμήθηκαν τη συμπεριφορά του περισσότερο από ό,τι τα παιδιά που είδαν βία σε ταινία με κινούμενα σχέδια. Τα αγόρια μιμούνται την επιθετική συμπεριφορά ενός αντρικού προτύπου περισσότερο από όσο τα κορίτσια, ενώ, αντίθετα, τα κορίτσια μιμούνται λεκτικά πολύ περισσότερο ένα γυναικείο πρότυπο από ό,τι τα αγόρια.

Υποστηρικτής της θεωρίας της μίμησης με υποβολή είναι ο D.P. Phillips, ο οποίος υποστήριξε, με τη βοήθεια της ανάλυσης του περιεχομένου μιας σειράς τηλεοπτικών εκπομπών «σαπουνόπερας», ότι υπάρχει σχέση μεταξύ των επινοημένων τηλεοπτικών αυτοκτονιών και των πραγματοποιημένων αυτοκτονιών. Υποστήριξε, επίσης, ότι στις ΗΠΑ είναι μεγαλύτερη αυτή η επίδραση στις γυναίκες από ό,τι στους άνδρες. Παρόμοια επίδραση με αυτή της επινοημένης αυτοκτονίας ασκεί και μια πραγματική αυτοκτονία μιας μεγάλης προσωπικότητας, π.χ. ενός δημοφιλούς ηθοποιού.

Όπως τονίζει ο M.V. Perrow, οι θεατές αγαπούν περισσότερο εκείνους τους πρωταγωνιστές της τηλεόρασης, με τους οποίους πιστεύουν ότι έχουν ομοιότητα. Αυτή ακριβώς η ομοιότητα οδηγεί στην ταύτιση και στην παρanoiκή αγάπη, η οποία υποβάλλει και προκαλεί την αυτοκτονία του τηλεθεατή στην προσπάθειά του να μιμηθεί και ο ίδιος την πράξη του ειδώλου του.

Ο M. Kunzick αμφισβητεί τα αποτελέσματα των προαναφερόμενων ερευνών και την αναγωγή τους στα παιδιά με την επιχειρηματολογία ότι «τα παιδιά δεν διαθέτουν όπλα, με τη βοήθεια των οποίων να εκδηλώνουν στην κοινωνική πραγματικότητα την επιθετική συμπεριφορά που έμαθαν από την τηλεόραση».

Και στη πρώην Σοβιετική Ένωση οι σοβιετικοί επιστήμονες μελέτησαν το πρόβλημα της επιθετικότητας, κάτω από το πρίσμα της θεωρητικής βάσης της σοβιετικής ψυχολογίας. Η σοβιετική ψυχολογία στηρίχτηκε στη μαρξιστική διαλεκτική και τα πρώτα βήματά της τα έκανε στην προσπάθειά της να αναπτύξει τη μεθοδολογία της σ' αυτή τη βάση.

Στο πρώτο διάστημα, στη δεκαετία 1920-30, η μελέτη της προσωπικότητας και της επιθετικότητας συνδέθηκε με την ανάπτυξη της παιδολογίας, που θεωρήθηκε εκείνη την περίοδο ως βασικό μέσο επηρεασμού στην ψυχολογία, στην αγωγή και στην αναδιαπαιδαγώγηση των παιδιών. Σ' αυτή την περίοδο διαμορφώθηκαν δύο σχολές προσέγγισης στην κατανόηση του προβλήματος της ανάπτυξης της προσωπικότητας του παιδιού. Τις σχετικές θεωρίες επεξεργάστηκαν οι εκπρόσωποι της Λενινγκραντικής σχολής (κυρίως ο Behteref) και της Μοσχοβίτικης σχολής (κυρίως ο Vygotsky). Και οι δύο σχολές υποστήριζαν ότι για την ανάπτυξη της επιθετικότητας τεράστια σημασία είχαν το περιβάλλον, η κοινωνική επίδραση πάνω στο παιδί, η παιδαγωγική παραμέληση και εχθρότητα, και η αποξένωση από τον περίγυρο.

Η Λεβινγκραντινή (ρεφλεξολογική) σχολή, παρότι αποδεχόταν τη σημασία του κοινωνικού περιβάλλοντος, έδωσε ιδιαίτερη προσοχή στην έρευνα των βιολογικών, έμφυτων χαρακτηριστικών του ατόμου και στις ιδιομορφίες της λειτουργίας του νευρικού συστήματος.

Οι διάφορες μελέτες έδωσαν τη δυνατότητα να ξεχωρίσουν διάφοροι τύποι δύσκολων παιδιών και να συνδεθούν με τα ατομικά χαρακτηριστικά των παιδιών, με τον τύπο της σχολικής εκπαίδευσης και της οικογένειας, και να δοθούν συμβουλές για τη διόρθωση της συμπεριφοράς τους. Σύμφωνα με την άποψη των ερευνητών, η εμφάνιση των αντικοινωνικών συμπεριφορών οφειλόταν στη συχνή αλλαγή του κοινωνικού περιβάλλοντος, η οποία είχε ως αποτέλεσμα το παιδί να αδυνατεί να καθιερώσει σωστές σχέσεις με το περιβάλλον και οι αποτυχίες να το οδηγούν σε γενική καθυστέρηση, η οποία οδηγούσε σε διέγερση και επιθετικότητα.

Η Μοσχοβίτικη (πολιτισμικο-ιστορική) σχολή, χωρίς να αρνείται τους βιολογικούς παράγοντες, όρισε ως καθοριστικό παράγοντα τον ψυχισμό του ανθρώπου, που καθορίζεται από τον πολιτισμό, που είναι εκφρασμένος στα σημεία διάφορων ειδών. Αυτά τα σημεία τα αφομοιώνει ο άνθρωπος στη διαδικασία της ανάπτυξής του και τα εσωτερικεύει κάνοντας τη δική του κατάκτηση και ταυτόχρονα αλλάζοντας τον ψυχισμό του. Έτσι, ο άνθρωπος γίνεται προσωπικότητα ακριβώς μέσα στην κοινωνία, η οποία και είναι η πηγή της ανάπτυξής του, ενώ ο μηχανισμός εκπολιτισμού του ψυχισμού του είναι τα σημεία. Όμως, καθένας αφομοιώνει διαφορετικά τα σημεία (αυτό εξαρτάται από τις ικανότητες του καθένα) και βασικά υπάρχουν σημεία (σύμβολα) διαφορετικού επιπέδου, τα οποία μπορούν να χρησιμοποιηθούν σε εξάρτηση από το κοινωνικό περιβάλλον.

Για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού κύρια σημασία έχει η «κοινωνική κατάσταση ανάπτυξης», δηλαδή το περιβάλλον του παιδιού, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του, η συναισθηματική του απόκριση (αντίδραση), το πώς βιώνει τις δοκιμασίες και πώς απαντά σ' αυτές τις επιδράσεις της κοινωνικής κατάστασης.

Η Μοσχοβίτικη σχολή υποστήριξε πως η προσωπικότητα του παιδιού είναι το κράμα της έντονης ψυχικής συγκίνησης και της διάνοιας, και μόνο η αρμονική ανάπτυξη αυτών των δύο πλευρών μάς δίνει μια σταθερή προσωπικότητα.

Το παιδί είναι επιθετικό όχι επειδή θέλει να είναι τέτοιο, αλλά επειδή το περιβάλλον δεν του δίνει άλλη δυνατότητα για να αυτοεκφραστεί. Έτσι, πρότειναν ως μέθοδο ξεπεράσματος των «δυσκολιών» της επιθετικότητας να μην εμποδίζεται η εμφάνιση των δυνατών ψυχικών συγκινήσεων, αλλά αυτές να απευθύνονται σε αποδεκτή από την κοινωνία κατεύθυνση.

Οι έρευνες σταμάτησαν για πολιτικούς λόγους και ξανάρχισαν τη δεκαετία του 1970. Η πλειονότητα των σοβιετικών ψυχολόγων που μελετούσαν το πρόβλημα της επιθετικότητας συμφωνούσαν ότι αυτή δεν είναι κληρονομικό στοιχείο, αλλά η απάντηση-αντίδραση σε εξωτερικές επιδράσεις και κυρίως στη ματαίωση.

Υποστήριξαν, επίσης, ότι η εμφάνιση της παιδικής επιθετικότητας συνδέεται

με τη ματαίωση της ανάγκης του παιδιού να γίνει αποδεκτό από τους ενηλίκους και τους συνομηλίκους του.

Η αποξένωση των ενηλίκων από τις ψυχολογικές ανάγκες των παιδιών, οι συγκρούσεις που υπάρχουν μέσα στην ομάδα στην οποία συμμετέχει το παιδί και η ανάγκη αναγνώρισης και αποδοχής οδηγούν στην εμφάνιση κοινωνικών συμπεριφορών όπως το ψέμα, η ζήλια και η επιθετικότητα. Ερεύνησαν, ακόμη, τη σχέση επιθετικότητας και μη αντικειμενικής αυτοεκτίμησης. Σε περίπτωση ματαίωσης τα παιδιά δίνουν τη «συγκίνηση αναντιστοιχίας», δηλαδή τη φανερά εκφραζόμενη αρνητική συναισθηματική αντίδραση.

Σε άλλες έρευνες υποστηρίχτηκε ότι οι αρνητικές αντιδράσεις οφείλονται στο μπλοκάρισμα της κυρίαρχης για το παιδί ανάγκης να παίξει. Η ανικανοποίητη ανάγκη του παιδιού για παιχνίδι είναι αρνητικό δεδομένο για την ανάπτυξη της προσωπικότητας του παιδιού και προκαλεί την απότομη μείωση της αυτοεκτίμησης. «Το παιδί συχνά βγαίνει από το κοινό παιχνίδι και ασχολείται με άλλα είδη δραστηριότητας (ζωγραφική, κατασκευές κ.λπ.), κλείνεται στον εαυτό του. Όμως παραμένει μέσα του η επιθυμία να αλλάξει τη θέση του, γι' αυτό και δοκιμάζει να αυτοεπιβεβαιωθεί στο παιχνίδι, στη μάχη για αρχηγία, κατάσταση που οδηγεί στη σύγκρουση με τα άλλα παιδιά».

Η προσφορά της τέως σοβιετικής ψυχολογίας στην επιστήμη είναι αξιολογότερη, γιατί συγκέντρωσε πλούσιο υλικό, επεξεργάστηκε πολλές ενδιαφέρουσες θεωρίες και εφάρμοσε νέες μεθόδους μελέτης, που στηρίχτηκαν στις βασικές νομοτέλειες της ανάπτυξης του ανθρώπου αλλά και του κοινωνικού περιγύρου.

Παρότι το σοβιετικό καθεστώς είχε υπό απόλυτο έλεγχο όλα τα ΜΜΕ και δεν υπάρχουν συγκεκριμένες μελέτες της επίδρασης των ΜΜΕ στη συμπεριφορά των σοβιετικών πολιτών αλλά και παιδιών, εντούτοις οι επιστημονικές της ματαίωσης των στόχων που θέτουν, άμεσα ή έμμεσα, διάφοροι κοινωνικοί παράγοντες (και τα ΜΜΕ), τα πρότυπα ζωής και κατανάλωσης και οι ανεκπλήρωτες επιθυμίες, είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν ως παράμετροι ερμηνείας των φαινομένων επιθετικότητας και βίας. Η «εικονική πραγματικότητα» απέχει πολύ από την πραγματική κοινωνική κατάσταση που βιώνουν οι τηλεθεατές. Οι υψηλές προσδοκίες που δημιουργούν τα ΜΜΕ για υπερκατανάλωση και η ενδεχόμενη αδυναμία απόκτησης των καταναλωτικών αγαθών, άρα και η απώλεια της έμμεσης κοινωνικής αναγνώρισης, είναι πιθανόν να δημιουργούν προβλήματα αυτοεκτίμησης και ματαίωσης των προσδοκιών που το ανταγωνιστικό περιβάλλον απαιτεί και από τους ενηλίκους αλλά και από τα παιδιά, με φυσικό επακόλουθο την αντικοινωνική συμπεριφορά.

Η διατύπωση πολλών θεωρητικών μοντέλων στη διερεύνηση της επίδρασης της τηλεόρασης στην επιθετικότητα και στη βία οδηγεί σε αντικρουόμενα συμπεράσματα. Οι μισές θεωρίες επιχειρούν να υποστηρίξουν τις ευεργετικές επιδράσεις της τηλεοπτικής βίας διά μέσου της κάθαρσης και οι άλλες μισές τις καταστρεπτικές συνέπειες που οδηγούν τα παιδιά και τους νέους σε επιθετική και εγκληματική συμπεριφορά.

Η ρευστότητα της εμπειρικής επαλήθευσης της μιας ή της άλλης άποψης δυσχεραίνει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Πάντως, πρέπει να γίνει αποδεκτό ότι, όπως κάθε μορφή κοινωνικής συμπεριφοράς μαθαίνεται, έτσι και η επιθετική συμπεριφορά μαθαίνεται και γίνεται τρόπος ζωής και επικοινωνίας. Και επειδή τα σύγχρονα ΜΜΕ επιδρούν στην καθιέρωση προτύπων και συμπεριφορών και κυριαρχούνται από ανταγωνιστική διάθεση, άρα και από μια υπολανθάνουσα μορφή βίας, προβάλλουν αυτό το δομικό τους χαρακτηριστικό, είτε το επιδιώκουν είτε όχι.

Βιβλιογραφία

- Βαγενάς, Ε.: «Το πρόβλημα της παιδικής επιθετικότητας στη σύγχρονη ξένη ψυχολογία», *Επιστημονικό Βήμα του Δασκάλου*, τεύχος 3, 1993.
- Βουϊδάσκης, Β.: *Η τηλεοπτική βία και επιθετικότητα και οι επιδράσεις τους στα παιδιά και στους νέους*, Γρηγόρης, Αθήνα 1992.
- Ιεροδιακόνου, Χ.Σ.: *Ψυχικά προβλήματα στα παιδιά*, Μαστορίδης, Θεσσαλονίκη 1991.
- Καϊτανίδης, Δ. - Καναβάκης, Ε. - Μπαζέγου, Ε.: «Η βία στην ελληνική τηλεόραση», *Παιδιατρική*, 40, 1977, σελ. 303-315.
- Κούρτη, Γ.: *Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο, στην κοινωνία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.
- Παπαδάτος, Γ. - Γεννάδη-Κοντοπούλου, Ε. - Αλεξανδροπούλου, Κ. - Σεφερτζής, Γ. - Λιακοπούλου, Γ.: «Η επίδραση τηλεοπτικών προγραμμάτων με βία στη συμπεριφορά των εφήβων», *Εγκέφαλος*, 1990.
- Ραμονέ, Ιγνάσιο: *Η Τυραννία των ΜΜΕ*, Πόλις, Αθήνα 1999.
- Popper, K. - Condry, J.: *Τηλεόραση - κίνδυνος για τη δημοκρατία*, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1995.